
MTA Law Working Papers

2016/4

Kritika és koncepció
Válasz Pokol Béla vitacikkére

Szabó Miklós

Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences

Budapest

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Kritika és koncepció

Válasz Pokol Béla vitacikkére

Ha Pokol Béla megtisztelt azzal, hogy a „Rendszeres jogelmélet” címmel megjelentetett könyvemet alaposan elolvassa és részletesen véleményezze, úgy illik, hogy ne késlekedjek sokat a válasszal. Ne tegyem ki magam a „lapítás” vádjának vagy gyanújának, még akkor se, ha ily módon nem rendezett vagy intézményes keretek közé kerül a diskurzus. De hát a tudományos levelezésnek is hosszú és nemes hagyományai vannak.

Pokol Béla észrevételei – jellegüket tekintve – két fő osztályba sorolhatók. Az egyik a szövegben szereplő állításokat illeti kritikával, mint megalapozatlanokat, pontatlanokat, téveseket, de legalábbis vitathatókat. Ezen kritikák dolga viszonylag könnyen elrendezhető utánanézéssel, kiigazítással stb. A másik csoportba tartoznak a könyv egészének koncepcióját vitató megállapítások. Ezek is kétfélek lehetnek: az „így nem lehet jogelméletet írni” (vagy egyszerűbben: ez nem jogelmélet) és a „nem így kellene jogelméletet írni” típusú kifogások. Ha jól értem, Pokol Béla észrevételei az utóbbi körbe tartoznak; de még azon belül is tovább lehet bontani az „én nem ilyen jogelméletet írtam (volna)” és az „ezt a jogelméletet sem így kellett volna megírni” altípusra. A következőkben igyekszem külön tartani a kritikai és a koncepcionális megállapításokat, s a második típusból csak az utolsó altípusba tartozókat tekintem vitapontnak.

ad (1) A ‘jogtudomány’ szó használhatóságával kapcsolatos kritika két irányban vezethető tovább: az egyik, hogy ugyanúgy használható-e a kifejezés arra, amit a római *prudentes*, és amit a mai *Gelehrten* műveltek; a másik, hogy milyen jellegű tudást értünk e szón. A két kérdés így koncepcionális is: egyrészt az, hogy mi legyen a viszony az eszme- (mentális-) történeti hagyományhoz; másrészt az, hogy hol helyezzük el a jogtudományt a tudásfajták között.

Az első kérdés az identitás problémája: van-e köze a mai jognak (politikának, művészetnek, tudománynak) a 2000 évvel ezelőtthez, vagy ami ma van, az a modernitással kezdődött, és semmi köze a korábbiakhoz – azért vetítjük vissza a múltba, hogy azzal igazoljuk (ahogy Marx mondta: a jelen gyalázatát a múlt bűneivel). A magam részéről határozottan vallom, hogy ha pl. a jog ma más is, mint 2000 éve, de onnan ered, s az kezdet meghatározza az irányt és a folytatást is. Ha nem így volna, nem lehetne mindmáig propedeutikai tárgyként tanítani a római jogot, s nem lehetne használni azokat a fogalmakat és kategóriákat, amelyeket akkor dolgoztak ki. Gaius Institúciói a mi jogunk megértéséhez is bevezetnek. S ha elvetnénk ezt a hagyományt mint nem-jogtudományt, akkor mit kéne tennünk a *common law* máig élő, ugyanúgy esetjogi s ugyanúgy pragmatikus hagyományával? Az sem jogtudomány? Más a matematika, a geometria, a logika, a medicina és mindegyik tudomány is, s mégis ugyanazzal a szóval jelölik. Tudománytörténeti feladat pl. a ‘jurisprudencia’ vagy a ‘jogtudós’ szó jelentésváltozásainak nyomon követése; e könyv céljaira azonban e kifejezés csak „a joghoz való szisztematikus kognitív viszonyt”, rendszeres reflexiót jelöli, s ebben tisztességgel vállalhatjuk eleinket – ahogy a medikusok máig Hippokratészre tesznek fogadalmat.

A második – valóban súlyos – kérdés a jogtudomány státusza. Az előzmények visszanyúlnak a tudásfajták, értelmi erények, reflexív erkölcsi képességek kérdéseire: az antikvitásig. Tudományként, vagyis szigorúan értett tudásként ezek alapján csak az episztémé/scientia fogható fel; minden más tudás –

így a phronészis/prudentia is – a vélekedések körébe tartozó gyakorlati tudás(fajták közé tartozik). Nem mondható azonban, hogy a jogi tudástól (jogászok tudásától) megkülönböztetett jogtudomány ez vagy az volna (pl. scientia iuris); ezek inkább normatív mintaként állnak a tudomány művelői előtt, akiknek választaniuk kell, hogy tudományukat melyik mintát követve kívánják művelni – így pl. Gadamer Arisztotelész-olvasata szerint a scientia, az ars vagy a prudentia mintáját. A könyv álláspontja szerint a jogi tudást is és a jogtudományt is végső fokon a joggyakorlat vezérli, ezért a gyakorlati tudományok közé sorolandók.

Ami a tételes jogtudományok és szakjogtudományok – Moór Gyulától eredő és számomra meggyőző – megkülönböztetést illeti, úgy vélem, éppen akkor sikkadna el a különbség a gondolkodási módjuk között, ha nem tartanánk őket külön. Egy tételes jogtudománynak tárgya egy jogterület, módszere – egyebek közt – a történeti módszer; a történettudománynak tárgya a történelem, módszere – egyebek közt – a jogi gyakorlatok és források nyomon követése. A jogtörténet a kettő metszetében a tételes jog(terület) idősíkjainak sorozatára állít fel magyarázó narratívát. És ebből következik, hogy a tételes jogtudományok belső nézőpontjával szemben a szakjogtudományok külső (bárha megértő) nézőpontot vesznek fel.

ad (2) A 'kognitív' jelző ismertnek veszi azt a pszichológiából származó tételt, mely szerint az emberi psziché kognitív (értelmi), emotív (érzelmi) és volutív (akarati) dimenzióban terjed ki. Ennek megfelelően a tudományosság (amelyből részesedik a laikus is, mint a geometriából vagy asztronómiából) per definitionem kognitív funkció – amitől független kérdés az, hogy a tudományt művelő vagy éppen laikus ember a kognitív reflexió mellett ápol emotív és volutív viszonyt is (a három együtt az attitűd). Akkor, amikor a joghoz való kognitív viszonyon belül kíván maradni az elemzés (és ezen belül teszi meg a további elválasztásokat), akkor az érzelmi és akarati viszonyulás kérdését zárja ki vizsgálati köréből és utalja a jogi pszichológia vagy jogszociológia (pl. a jogtudat-vizsgálatok) tárgyai közé.

A külső és belső nézőpont – a tudományos megközelítés szempontjából is – fontos különbségtevés. Nem az alanyi jog és tárgyi jog szemlélése adja a két nézőpont különbségét; inkább az, hogy mit lát, aki a jogon kívülről, s aki a jogon belülről tekint a jogra. Az extrém külső nézőpontot a marslakóval szoktuk példázni, aki fentről ránk tekintve meg tudja figyelni és le tudja írni a szabályosságot a viselkedésünkben, de hiába lát törvénykönyveket is, nem tudja megállapítani, hogy mi e szabályosság oka – miért állunk meg, ha vörös fényt látunk. Csak mi, akik a jogon belül vagyunk (mint címzettek), tudjuk megmondani, hogy azért, mert a tárgyi jogból fakadó jogaink és kötelezettségeink vezérlik viselkedésünket. Mi földlakók persze mind „kinn is vagyunk, benn is vagyunk”, s ezért legfeljebb felfüggeszteni, kirekeszteni tudjuk belső nézőpontunkat, ha „objektív” megfigyelői megállapításokat kívánunk tenni. Innen a weberi értékmentes szociológia, amely akkor is külső nézőpontból tekint pl. a jogra, ha a pusztá leíró megállapítások helyett megértő (a megfigyelt cselekvők belső nézőpontjába belehelyezkedő, s cselekvésüket belső indítékukkal magyarázó) megfigyeléseket tesz. Weber ekkor nem jogász, nem is a jog címzettje, hanem a jog külső nézőpontú megfigyelője.

A kognitívnek nem a normatív az ellentéte, hanem az emotív és volutív; a normatívnak (előírónak) pedig a deskriptív (leíró). Természetesen – amint az a jogelméletek tipizálásakor elő is jön – a leíró és előíró is lehet belső és külső nézőpontú is.

Valóban összefügg a leíró/előíró és az elméleti/gyakorlati megkülönböztetés, és az is igaz, hogy akár mindennapos, akár tudományos aktivitásunk során, mint mentális folyamat aligha különül el, még kevésbé szárazható szét. Mégis kategoriális különbség van köztük, s ez nem mosható össze. *Igaz egy*

állítás, *helyes* egy cselekvés tud lenni. Ha azt mondom: „Segítenem kell rajta”, akkor ez egyszerre igaz leíró állítás arról a tényről, hogy valaki segítségre szorul, és egy önmagamhoz címzett morális előírás arról, hogy a bajbajutotton helyes segíteni. Igaz leíró állítás az, hogy egy törvény tartalmaz valamilyen rendelkezést, és normatív kijelentés az, hogy ez a rendelkezés helyes (igazságos, célszerű stb.). Bentham az Expositor és a Censor kettős szerepét kínálja mindenkinek, aki figyelmét a jogra irányítja.

ad (3) A jog fogalmával kapcsolatban a könyv is idézi Kant kritikáját a jogtudósokon: mindmáig (bő 200 évvel ezelőttig) nem voltak képesek dűlőre jutni tárgyuk meghatározásában; s ez azóta csak romlott. A Pokol Béla javasolta megoldás ugyanaz, mint Wróblewskié: bevezetni „a jog mint komplex jelenség” fogalmát, s akkor, mint a szatócsboltban, egy kis ezt, egy kis azt összeszedni a kosarunkban. Úgy látszik, ez nem járható, mert akkor kosár nincs. Hiszen az eddigi fogalom-kísérletekkel nem az a gond, hogy van köztük egy csomó téves, s nem találjuk köztük a helyest, hanem az, hogy (kis jóindulattal) valamennyi helyes – bizonyos szempontból. S ha ezeket összeszedetjük, akkor kapunk egy olyan fogalmat, amely ugyanolyan komplex mint maga a jog – s akkor hol marad a komplexitás Luhmanni redukciója.

Ami a neokantianizmust illeti: ezzel az erővel neoplatonistának is lehetne nevezni, hiszen onnan indul az orbis sensibilis – orbis intelligibilis megkülönböztetése (sőt, janzenistának is, mert Pascal pedig az első és második természetet különböztette meg hasonlóképpen). Megjegyzendő, hogy ezen még Hartmann sem segít az anorganikus és organikus vs. lelki és szellemi létréteggel, de még Lukács sem, aki a két utóbbit emberi létszintben vonja össze. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egész fenomenológiai (sőt nyelvfilozófiai) vonulat dacára a neokantiánizmus alapjaira kívánnék helyezkedni (s ha mégis ez a látszat vagy az eredmény, akkor sürgősen tennem kell ellene). Vagyis nem azzal van gond, ha az empirikus és az erkölcsi (vagy szellemi, vagy emberi etc.) világot (vagy létszintet, vagy szférát etc.) megkülönböztetjük, hiszen ez a különbség ontológiailag fennáll, hanem ha ezeket egymástól elkülönült, önmagában létező és önmagában megérthető világgént fogjuk fel. A kettő kapcsolatára a fenomenológia valóban megvilágító erővel mutat rá. Mindazonáltal, jogról lévén szó, a jogtudomány és a jogelmélet számára kézenfekvő a jog(i) alrendszer) viszonylagos autonómiájából kiindulni és annak keretei között maradni. A jog beágyazottsága maradhat a jog külső szemlélete: jogi ontológia, jogi fenomenológia, jogi társadalomelmélet, a jog szociológiája stb. számára.

Úgy gondolom, a jogi moralizmus nem keverhető össze a jogelmélet gyakorlati filozófiai megalapozásával (sem az én, sem Bódig és Győrfi esetében). Ha elfogadjuk azt, hogy a jog egész intézményrendszere az emberi magatartások előírások alá rendelésére irányul, akkor nehéz azt mondani, hogy a jogszerű nem tartozik a helyes fogalma alá (ugyanúgy, mint a politikailag célszerű és a gazdaságilag hasznos is) – ami esetleg folytatható a helyesnek valamely jó(k) alá rendelésével, ahogy az esetenként meg is történik. A pozitivizmus szeparabilitási tézise nem azt kívánja, hogy a jognak (és jogtudománynak) ne legyen semmi köze az erkölchöz, s nem is állítja, hogy ne volna, csak azt, hogy a jogi előírások azonosításához ne legyen szükség erkölcsi kritériumok bevonására, s csak azt állítja, hogy ez elvileg lehetséges, még ha gyakorlatilag nem is ez a helyzet. Nem kell természetjogásznak lenni ahhoz, hogy elfogadjuk a jog beágyazottságát az igazságosságba, a méltányosságba – a helyességbe. Ha ebben áll a kritika, azt elfogadom, s vállalom.

ad (4) Az itt megfogalmazott kritika valójában az imént számon kért fenomenológiai-etnometodológiai megközelítést éri. Hiszen mi más történik a jog eszményei kapcsán, mint hogy az emberek közössége olyan világot tételez, amelyben van igazságosság, s úgy viselkedik, mintha tény-

leg lenne is? Ezt a tételezést pedig olyan jogi normák tételezésével valósítják meg, amelyek az igazságosságot valósággá teszik – legalábbis újra és újra megkísérik.

ad (5) Jehringnek az Interessenjurisprudenz-ben betöltött helyét és szerepét illetően nyilvánvalóan a közhelyeket követtem – utána kell néznem pontosabban és annak megfelelően korrigálni. De nem ez a lényegi észrevétel, hanem az, hogy a jogosultság érdek-és akarat-elmélete mögül „jogvédő mozgalmi jellegű, morális-természetjogi felhangok” bukkannak elő (nem mintha egy jogásznak védekeznie kellene a „jogvédő” vádja ellen). Azonban az állati jogok, abortusz, eutanázia példája mégsem egy ilyen küldetéstudatból következik, hanem abból, hogy az érdek és az akarat közötti különbség olyan határhelyzetekben ragadható meg, ahol (mint a méhmagzatnál vagy az élőhalottnál) nincs akarat, mégis telepítünk jogosultságot, miközben ahol ugyanígy nincs akarat (mint más élőlényeknél), ott nem. A bizonytalanságot nem oldja fel, ha azt mondjuk, hogy jog csak ott van, ahol ember van (volt vagy lesz), mert az emberi lét keletkezése és elmúlása nem diszkrét, hanem folyamat-szerű, ahol a jogképeség kezdő- és végpontjának kijelölése csak jogalkotói döntéstől függ, teoretikusan aligha megalapozható. A könyv egyébként nem foglal állást egyik vagy másik elmélet mellett, hanem azt mondja, hogy a jogosultság paradigmatis eseteiben az egyik, határhelyzeteiben a másik bír nagyobb magyarázó erővel.

ad (6) A 'jog' szó etimológiájával kapcsolatos észrevételek is kritikai jellegűek. Mindenesetre a birtokban levő etimológiai szótár (Főszerk.: Zaicz Zoltán, Budapest: Tinta, 2006, 357. o.) szerint ez „származékszó, melynek alapszava a *jó* melléknév, végződése pedig a *-g* névszóképző... Jelentése kezdetben 'jó, jobb' volt, főnévi és melléknévi jelentései ennek alapján fejlődtek. A nyelvtörténet folyamán elavult, a nyelvújítók elevenítették fel a hazai latin *jus* 'törvény, jog' magyarítására. Azért választották ezt a szót, mert más nyelvekben is összefüggés van a 'jobb' és a 'jog' jelentésű szavak között, vö. német *Rechte*, ... angol *right*...” Az 'igaz' szóval kapcsolatban (uo. 327. o.): „Belső fejlemény, valószínűleg származékszó, alapszava feltehetőleg a *jog* főnév egy régi nyelvi változata lehet. Végződése a *-z* névszóképző... A szó eleji *jo>i* hangváltozásra vö. *inkább*, *irgalom*. A 'jobb kéz felőli' és az 'igaz' jelentések más nyelvekben is kapcsolódnak ugyanahhoz a szóhoz (*recht*..., *right*..., *droit*...) Gazdag szócsalád alapja lett: [16 szó között:] igazság..., igazságos...” E persze csak azt jelenti, hogy a hivatkozások a könyvben forrásszerűek; lehetnek paralel etimológiai magyarázatok is.

ad (7) A rendszerszerűség kapcsán Pokol Béla többet olvas ki a szövegből, mint amire a szerzői intenció irányult – bár erről nyilvánvalóan a megfogalmazás homályossága, bizonytalansága tehet. Az azonban semmiképpen sem olvasható ki, s ennek a következtetésnek a premissáit sem tudom visszafejteni, hogy a szerző „a társadalmat *embercsoport anyaggal azonosítja*”. Ami a rend szintjeit illeti, nem keverhető össze a rendszerek Boulding szerinti hierarchikus szintjeivel. Ez utóbbiak közül a 8. a „társadalmi szervezet” szintje, míg az előbbi csak a „kellés rendjéről” beszél, amely az erkölcsi – vagyis emberi – világ rendje, amely persze közösségekbe, így társadalmi, politikai stb. közösségekbe szerveződik. Az érdemi kérdés azonban: „Hol van itt a társadalmi világ szférája?!” Ezt úgy értem, mint a társadalomelméleti megalapozás számonkérését, s az „én nem ilyen jogelméletet írtam (volna)” kategóriába sorolom. Ez a (többnyire strukturális funkcionalista) megalapozás megtalálható több szerzőnél, s kellő súllyal van képviselve a kortárs magyar jogelméletben. Azzal azonban, hogy ez a könyv nem ezt a hagyományt kívánja követni, a dolog még nincs elintézve. A kritika a jogelmélet hátteréről választott gyakorlati filozófia alapján is megfogalmazható (s meg is fogalmazta pl. Bódi Máttyás és Győrfi Tamás): ui. hogy a jogot nem lehet izoláltan kezelni a társadalmi gyakorlat más szféráitól, így különösen a politikától. A jog politikai intézményrendszer, az igazságosság politikai erény, s a

jog által szolgált funkciók a politikai közösséget szervezik és tartják össze. Ha tehát a gyakorlati filozófia területei közül a morálfilozófia megjelenik a jog(filozófia) birodalmában, akkor a politikai filozófiának legalább olyan súllyal meg kell jelennie, s – tehetné hozzá pl. Cserne Péter – akkor már az ökonomiai dimenziót is illenék megjeleníteni. Így megfogalmazva súlyos, koncepcionális észrevétellel és javaslattal állunk szemben, amit meg kell fontolnom, s képességeim és a szöveg integritása által megengedett mértékben eleget kell majd tennem neki.

A jogdogmatika-felfogásom valóban markánsan különbözik Pokol Bélától, ami részletes megbeszélés tárgyát képezhette a 10 év előtti konferencián. Szükségtelen ebbe most ismét belebonyolódni. Fenntartom azonban azt a kiindulópontomat, hogy ahol van jog, ott van jogdogmatika is – mert anélkül bekövetkezne a „*summum ius, summa iniuria*” régóta kárhozott állapot. A jogdogmatikának pedig nemcsak a fogalmak, hanem a jogelvek és maximák készlete is az eszköztárába tartozik, s ezek nem játszható ki úgy egymással szemben, ahogy Pokol Béla teszi. Mert mit gondoljunk akkor a Ptk. 1: 4. § (4) bekezdésének rendelkezéséről: „Saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat”, ha ugyanez mint római jogi jogelv kerül elő Dworkin kedvenc jogesetében? A dogmák arra valók, hogy a normák hiányosságait, homályosságait, és, igen, igazságtalanságait számolják fel az olyan méltányos és igazságos ítélkezés érdekében, amely nem csak a rómaiak eszménye volt. A jogelvek és maximák tehát nem arra valók, hogy szétzúzzák a jog fogalmi-dogmatikai feszességét, hanem arra, hogy pótolják vagy kiigazítsák, ahol a jog értelme és funkciója kerül veszélybe.

Ettől részben függetleníthető az a kérdés, hogy a jog rendszerszerűsége hány szinten érhető tetten. Nem áll az, hogy az „*érvényesség-összefüggés*” nem több, mint Kelsen joglépcső-elmélete. A probléma sokkal általánosabb: a „*ius in civitate positum*” – az adott civitas-ban (politikai közösségben) megállapítható jog kérdése, a jog identitásának kérdése. Az nem lehet vita tárgya, hogy a modern jogrendszerek a jogforrások hierarchikus, az érvényességet fentről lefelé megalapozó rendjét működtetik – függetlenül attól, hogy miben látják az érvényesség végső forrását: egy hipotetikus alapnormára, egy szuverénre, egy alkotmányra, egy elismerési szabályra, egy szerződésre, egy kategorikus imperatívusra stb. való visszavezethetőségben. Ugyanez az összefüggés időben visszafelé haladva abban a mértékben gyengül, ahogy a jog rendszerszerűségének mértéke csökken. Az „*axiomatikus rendszer*” ideája sem azonosítható csupán Leibniz fantazmagóriájával. Hiszen axiomatikus rendszer a formális logika is, s a jogi formalizmus minden elmélete és gyakorlata mögött az az előfeltevés húzódik meg, hogy lehetséges logikailag érvényes következtetések levonása – mert a jogtételek és fogalmak hézag- és ellentmondás-mentes rendszere ezt lehetővé teszi. Más kérdés, hogy ez az előfeltevés nem áll meg.

ad (8) Egyetértek Pokol Bélával, hogy a jog alkothatóságának eszméje és a jogalkotás módozatainak változása árnyalt és jobban árnyalendő képet mutat, s nem vitatom az általa leírtakat sem. Azt kell megfontolnom – és ezt meg is fogom tenni –, hogy ebből mennyit bír el a szöveg a belső arányok veszélyeztetése nélkül.

ad (9) Senkinek sem könnyű a címválasztás, s minden választás kockázatokat rejt magában. Így voltam ezzel én is. Tudatában vagyok annak, hogy e cím többféle, teljesületlen, esetleg teljesíthetetlen igényt ébreszthet olvasójában. Ilyen ez esetben a jogforrások és a jogértelmezés kérdése. A jogforrásoknak az érvényességen és normativitáson túlmutató kérdését nem egy filozófiai háttérű jogelméletbe, hanem egy általános jogtanba, illetve a jog intézményelméletébe tartozónak gondolom. Úgyis az értelmezésnek az ítélkezés-elméleten és a jog interpre(ta)tív természetén túlmutató kér-

déseit a jogdogmatika eszköztárába sorolom. Megengedem azonban, hogy helyüket és szerepüket itt is ki kellene jelölni.

Egyebekben maradok köszönettel és tisztelettel a figyelméért:

Szabó Miklós

© Szabó Miklós, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515